

ANATOLE FRANCE

ETT HUNDRAÅRSMINNE

Av fil. kand. DAGMAR ALMENBERG, Stockholm

FÖR många torde nog 100-årsdagen av Anatole Frances födelse, som inträffade den 16 april i år, ha kommit som en överraskning. Så sent som 1921 var den världsberömde författaren i Stockholm för att hämta sitt nobelpris. Ehuru man då kanske icke precis såg en siare i hans böjda gestalt, har tiden dock givit fog för det pessimistiska yttrande han fällde i sitt tal på nobelfesten och som väckte en hel del uppmärksamhet: »Det förskräckligaste av alla krig har följts av ett fredsfördrag, som icke är ett fredsfördrag utan ett förlängande av kriget. Europa skall förgås, därest icke förnuftet omsider får plats i rådskamrarna.» Stränga allvarsord, dessa, som stå i bjärt kontrast mot den älskvärde berättaren och epikuren, för vars verk Karlfeldt strax förut i sitt hälsningstal redogjort med en sakkännedom och en kritisk skärpa som ställer honom i bredd med de förnämsta Anatole France-kännarna.

Det var på 90-talet som Anatole France kom att helt dominera franskt litteraturliv. Dragningen till det estetiska och till den klassiskt rena formen, som är karakteristisk för hans diktning, hälsades med glädje av en publik som ledsnat på naturalismens fräna och, som man ansåg, osunda skildringar av livets avigsidor. Så småningom skulle man även finna Frances bitande ironi och genomträngande skepticisism allt annat än sunda. Mellan 1900 och 1910 var det på modet att tala om honom med ringaktning, skriver en amerikansk kritiker, Haakon M. Chevalier, och då någon 1914 lyckönskade den store stilkonstnären till hans ryktbarhet, lär denne ha svarat med den för honom typiska ironien: »Ni är efter er tid.» Vid författarens död 1924 var det många under 50 år, påstår Carias i sin kända France-biografi, som låtsades icke känna honom ens till namnet: »France? Vad är det för något? Vad har han gjort? Vad har han sagt?» Däremot skrev Svenska Dagbladets dåvarande Pariskorrespondent, Anders Österling, samma dag som budet om Anatole Frances bortgång stod att läsa i de

franska morgontidningarna: »Med Anatole France har den samtida litteraturen förlorat sin allra ryktbaraste figur [...] hans död markerar en avslutad period lika mycket som Viktor Hugos död 1885.» En till långt in på 30-talet florerande »franciana» vittnar om att intresset för France icke upphörde med hans död. I Sverige, där de flesta av hans mera kända arbeten flera gånger översatts — bl. a. av Hjalmar Söderberg, som själv tagit intryck av den franske mästaren — utkom ständigt nya upplagor under hela 20-talet.

Anatole France var den som allra minst själv trodde på sin egen odödlighet. Han hade aldrig varit ärelysten, och bevitnade med stilla häpnad och resignation de oerhörda proportioner hans auktoritet och popularitet antogo med åren. Han räknade emellertid med ett bakslag: »Jag tror nu, för min del», säger han i efterskriften till ett av sina arbeten, *La vie en fleur* (1922), »att vi alla, sådana vi äro, stora och små, ej komma att få stort mera eftervärld än den latinska antikens sista författare hade, och att det nya Europa blir alltför olikt det Europa, som i detta nu sjunker i avgrunden inför våra ögon, för att bry sig om våra konstgrenar och vår tanke.»

Anatole France var i mycket hög grad en boklärd. Han skrev själv en gång: »hela min konst ligger i att göra anteckningar i marginalen på böcker», och han har icke så sällan blivit beskylld för att ha försummat att skilja på mitt och ditt. Redan som barn läste han kopiöst. Fadern, François-Noël Thibault — vars förnamn, förkortat till France enligt det angevinska bruket, så småningom kom att ersätta släktnamnet — var innehavare av en boklåda på Quai Voltaire i Paris, som hade urkunder och litteratur rörande den franska revolutionen till specialitet. Tack vare grannskapet med Franska Institutet, kunde Librairie de France räkna dåtidens förnämsta lärde till sin kundkrets. Det starka inflytande från 1700-talet, som icke bara kommer till uttryck i *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* (1893) och *Les Dieux ont soif* (1912) utan i författarens hela livsåskådning och stil, har man velat föra tillbaka på kontakten med faderns boksamlingar och den lysande kundkrets, vars samtal den lille Anatole ofta fick tillfälle att höra (Librairie de France lär ha varit den sista boklådan i Paris som ännu bjöd på stolar, och bokuppköpen förenades med lärda samtal vänner och bekanta emellan).

I skolan var Anatole France en föga lysande elev, trots sin läslust och förmåga att med obegränsad entusiasm assimilera

antikens klassiska författare. Collège Stanislas, med dess trånga begrepp, irrationella krav på disciplin och många oestetiska sidor, bjöd honom emot. Han visade sig ofta tankspridd och slarvig och uppträdde gärna, till lärarnas förtret, med ett spydigt leende på läpparna. Själv tillskriver han den kontakt han hade med bokhandlarna på Seinekajerna och hemmets atmosfär en vida större betydelse för sin utveckling. »O, gamla smutsiga judar på Rue du Cherche-Midi, kajernas naiva bokhandlare, mina lärare, hur mycken tacksamhet är jag icke skyldig er! Jag står i lika stor och större skuld till er än till mina riktiga lärare, ty ni ha grundlagt min intellektuella uppfostran.»

Hemmets atmosfär tycks ha präglats helt av Madame Frances ljusa och kloka väsen. Hon var den första som kom att spela en ledande roll i författarens liv och släppte inte tyglarna, förrän han vid 35 års ålder ingick ett olyckligt äktenskap med en härsklysten och despotisk kvinna. Modern har förevigats som Madame Nozière i de förtjusande, kvasiautentiska memoarverken från barndomen och uppväxttiden, som allt ifrån *Le Livre de mon ami* (1885) bidro så starkt till att göra France populär även utanför exklusivt intellektuella kretsar; det föga smickrande porträttet av Madame Bergeret i *Le Mannequin d'Osier* (1897) lär vara inspirerat av författarens maka, som han skilde sig ifrån 1892.

Efter slutad skolgång gav sig den unge Anatole ingen brådska att välja en bana. Då familjens ekonomi var skaplig och Anatole enda barnet, läto föräldrarna honom gå sina egna vägar. Han prövade sig fram med smärre tidskriftsartiklar och fick i uppgift att med företal förse en upplaga av klassiska författare, som förläggaren Lemerre gav ut. Dessa ha sedermera samlats och utgivits i bokform under titeln *Le génie latin* (1913). Så småningom lyckades det France att få anställning som amanuens vid Senatsbiblioteket. Hans egentliga litterära debut härrör från 1868, då han publicerade en studie över Alfred de Vigny. Egendomligt nog skulle 56 år senare en helt reviderad och omarbetad upplaga av samma arbete utgöra det sista av Anatole France, som gavs ut under hans livstid.

Under inflytande av Leconte de Lisle och Parnassens medlemmar, med vilka France kommit i kontakt hos Lemerre, skrev han en del vers som var mera fulländad till formen än originell till innehållet. Först med *Le Crime de Silvestre Bonnard* (1881) kan man anse att France slog igenom. Man har i hjälten till denna intagande berättelse, den blide, tolerante, smått ironiserande ve-

tenskapsmannen och medlemmen av Franska Institutet, velat se en bild av France såsom han vid 36 år tänkte sig själv som åldring. Men även om France från och med denna bok och än mer efter *Le Livre de mon ami*, som kom ut fyra år senare, var ett namn att räkna med, är det först sedan han råkade Madame Arman de Caillavet som hans talang utvecklade sig till fullo och hans produktion nådde toppunkten. Denna mycket begåvade och litterärt bildade kvinna av judisk härkomst sökte, som tröst för ett trist äktenskap med en absolut nolla, bilda en litterär salong efter bästa parisiskt mönster. I början såg hon hos Anatole France endast ett medel för förverkligandet av sina ambitioner. Så småningom skulle hon komma att omge honom med en hängivenhet, som stundom kunde verka rent av besvärande. Sedan France skilt sig från sin hustru, dominerade Madame de Caillavet hans liv. För att övervaka att han arbetade regelbundet — Anatole France var av naturen indolent — lät hon inreda ett arbetsrum åt honom i sitt privathotell vid Avenue Hoche. Då han skulle infinna sig på hennes mottagningar, brukade han emellertid gå ner på gatan och göra sin entré genom stora ingången med hatt och violbukett i handen. Madame de Caillavets salong blev till den grad en samlingsplats för det intellektuella Paris, att hon själv en gång utropade: »Detta är inte en salong, det är en järnvägsstation!» Hennes son, som hon näst efter France ägnade största uppmärksamhet, och som tillsammans med Robert de Flers skrev en rad lätta komedier vilka uppskattats över hela världen, torde, med sina vänner, rekryterade inom det litteraturintresserade unga gardet, ha utgjort det ungdomliga inslaget vid dessa mottagningar. Det hände icke så sällan, att Madame de Caillavet, inför fullsatt salong, uppmanade sin idol att »dra» den eller den historien, och det kunde mycket väl hända, att de kringstående hörde henne mumla efteråt: »det var inte riktigt så ni berättade den för mig» eller »den historien berättade ni mycket bättre sist». Det var likväl under Madame de Caillavets spira som de flesta av Anatole Frances mästerverk kom till: hon var med om utarbetandet av *Thaïs* (1890), *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* (1893) och lade handen vid *Le Lys rouge* (1894). Bland de alster, signerade Anatole France, som tillskrives hans väninna, hör inledningen till Marcel Prousts förstlingsverk, *Les Plaisirs et les jours*. Utan henne skulle säkerligen de fyra volymerna som utgöra den värdefulla romancykeln *L'Histoire contemporaine* (1897—1901) aldrig ha sett dagen. »Till Madame de Caillavet», lyder en utav hans dedikationer, »skänker

jag denna lilla bok. Utan henne hade den aldrig blivit till, ty utan henne skulle jag aldrig skriva böcker.»

Redan då Anatole France 1896 valdes till ledamot av Franska Akademien, var det bekant att han ämnade ge ut en Jeanne d'Arc monografi. Detta företag var, såsom vid flera tillfällen framhävts, aldrig avsett att vara ett motstycke till Renans *Vie de Jésus* (uttrycket »utan Renan skulle man icke kunna tänka sig Anatole France» har ofta upprepats och kanske tagits allt för mycket *ad litteram*). France hade under årtal samlat material till detta ämne, som fängslade hans intresse, och det tilltalade säkert hans allmänna oppositionslusta att bevisa hur — vid samma tidpunkt som Jungfruns av Orléans kanonisationsprocess var under uppsegling — hennes gestalt kunde reduceras till rent mänskliga proportioner. Detta jättearbete fick dock icke det erkännande av fackhistoriker som författaren väntat sig. Själv ansåg han sin Jeanne d'Arc för det bästa han skrivit, men han förefaller vara ensam om denna uppfattning.

Frances privatsekreterare vid denna tidpunkt, J.-J. Brousson, gav 1925 ut en samling vardagssamtal och »boutades» som belysa den ryktbare diktaren i det privata. *Anatole France en pantoufles*, som bokens titel lyder, väckte icke så litet skandal då den kom ut, och man ansåg, att Brousson på det skändligaste utnyttjat sin ställning. Man frestas emellertid att tro, när man läst Anatole France, att detta föga smickrande men naturliga och djupt mänskliga porträtt skulle ha tilltalat hans sinne för humor och ironi långt bättre än en hel del panegyriska skrifter, som förställa honom till oigenkännlighet. Hos Brousson finner man många roliga interiörbilder från villa Saïd, där mästaren levde under glansperioden av sitt liv. Här tog han emot vid sin *lever* och beviljade audienser; hit vallfärdade fransmän och utlänningar. Med posten kom dagligen travar av dedicerade böcker, tidskrifter, etc. Dessa berättar Brousson, kastades utan att granskas i ett obegagnat badkar. France hade kommit överens med en antikvitetshandlare, att var gång badkaret var fullt skulle det tömmas mot ersättning av 50 francs. Han tyckte själv detta var ett mycket billigt pris. Så mycket mera häpen blev han, då det kom till betalningen och antikvitetshandlaren tog fram en sedel och räckte honom: »Jag tyckte det var jag som stod i skuld till honom», anförtrorde France Brousson.

1909 dog Madame de Caillavet och därmed slutade en vänskap, vars betydelse för Anatole Frances verk man ej kan skatta högt

nog. 1920 gifte han om sig med Mademoiselle de Lapr votte, som tidigare varit anställd som tjänarinna hos Madame de Caillavet, och med henne tillbragte han sina sista  r, huvudsakligen på sin egendom La B chellerie nära Tours.

Ehuru France ledsagades livet igenom av moderliga, dominerande kvinnor, hyllade han ständigt — och ej utan *connaissance de cause* — den unga, förföriska skönheten. I henne såg han den enda, aldrig sinande källan till inspiration. Ingen har mera intimt  n Anatole France förknippat det intellektuella med det sensuella. För honom voro dessa två ting oskiljaktiga.

Vad största delen av Anatole Frances produktion beträffar, är det svårt, för att icke säga omöjligt, att hänföra den till en bestämd litterär kategori. Lika litet som hans impressionistiska, subjektiva litteraturkr nikor i *Le Temps* (samlade och utgivna 1888—1892 under titeln *La Vie littéraire*)  ro litteraturkritik i egentlig mening, lika litet äro hans romaner vad man i allmänhet menar med roman. Med några undantag (bl. a. av *Le Lys rouge*) sväva hans berättelser mellan verklighet och saga, historia och dikt. De komma en ej sällan att tänka på 1700-talets *conte philosophique*. Två saker äro utmärkande för det stora flertalet av hans böcker: samma teser dyka upp om och om igen i de tankefejder och filosofiska betraktelser, för vilka berättelsen blott tycks vara en f r v ndning, och författaren ger oftast uttryck åt sin egen åsikt genom en eller flera *alter ego* (Choulette, Jer me Coignard, Nicias, M. Bergeret m. fl.).

Man har invänt mot Anatole France, att han motsäger sig själv, och man har velat tolka detta som brist på uppriktighet. Haakon M. Chevalier framställer, i sin ytterst intressanta monografi *The Ironic Temper, Anatole France and his Time* (1932), denne ironiens mästare såsom en ganska svårgripbar och gåtfull personlighet, men försöker förklara det inkonsekventa hos honom på följande sätt: »Mannen (France)  r en sophist [...] Han  r desillusionerad, men han älskar illusioner. Han  r intellektualist, men han hävdar eftertryckligt känslornas prioritetskrav. Han är en genomträngande kritiker, även om han g r sina egna vägar i sitt sökande efter sanning och fakta; likväl klamrar han sig fast vid fantasi och dikt.» Hur paradoxalt den än kan förefalla, skulle man dock även kunna visa, att Anatole France varit sin livsåskådning trogen som få. I en samling maximer, som han förärade sin moder vid 7 års ålder, inflikade han en — en enda — författad av honom själv. Den l d: »Att vara förnöjd med det medelmåttiga

och veta att uppskatta det fullkomliga, det är medlet att bli lycklig.» Sjuttio år senare låter han en gammal man säga i *La Vie en fleur*: »Man bör tillönska de skapade varelserna att de skola älska hjärnans och hjärtats medelmått, levnadsställningens medelmått, all sorts medelmått.» Från den mellanliggande perioden föreligger ett otal variationer av samma tema. Tidigt anade Anatole France »att varelserna endast vore växlande bilder i den allmänna illusionen...» (*Le Livre de mon ami*). I inledningen till verssamlingen *Les Noces corinthiennes* (1876) skrev han: »Vad gör det om drömmen ljuger om blott den är skön? Är det icke mänsklighetens öde att vara försänkt i en evig illusion? Och är inte denna illusion ett livsvillkor?» Denna »illusionstanke» går igen såväl hos Jérôme Coignard som hos M. Bergeret. Den är ett av ledmotiven i Anatole Frances diktning. Man skulle vidare kunna samla dussintals med citat om vetenskapens fåfänglighet, religionernas dårskap, människans hjälplöshet och intighet för att här blott räkna upp några av de viktigaste punkterna i denna negativa livsåskådning. Hur ställde sig författaren till denna enligt hans åsikt meningslösa tillvaro? »Ju mer jag tänker på det mänskliga livet», skrev han i *Le Jardin d'Epicure* (1894), »dess mer tror jag att man till vittne och domare över det bör utse Ironien och Förbarmandet.» Detta förblev också hans grundinställning.

Politiken är kanske det område inom vilket Anatole France oftast blivit beskyldd för att visa två — om inte fler — ansikten. Man skulle vänta sig att intresset för dagens frågor var oförenligt med det avståndstagande från allt handlande, den roll av passiv åskådare, som hans syn på livet betingade. Så var emellertid icke fallet. En tid ställde såväl France som Madame de Caillavet sitt hopp till den av de konservativa partierna stödde general Boulanger, vilken i mångas ögon under 80-talets andra hälft var Frankrikes starke man. France bar i knapphållet boulangisternas emblem — en röd nejlika — och elaka critici ha låtit påskina, att det var i hopp om att en dag få undervisningsportföljen då Boulanger kom till makten. Madame de Caillavet bjöd generalen på middag, men tycks genast ha genomskådat honom: »Om du vill veta vad jag tänker om generalen», skrev hon till sin son, »undrar jag om icke alla stora gestalter, som på avstånd verka så imponerande på oss, bestå bara av en panasch, en plym eller den stora hopens tillfälliga entusiasm.» Efter Boulangers snöpliga slut — han rymde, som bekant, till Belgien efter att ej ha vågat utföra den kupp som hans anhängare förberett — avsvalnade Frances sympatier för

de konservativa, och Dreyfusprocessen skulle så småningom vinna honom helt över till socialisternas sida. Detta omslag och den omständigheten att France aldrig kunde ge sig helt åt ett parti emedan han var allt för medveten om alla partiernas mänskliga svagheter och brister, ha gjort att man ofta satt i fråga om han var uppriktig och verkligen menade allvar med sina politiska strävanden. Dock kvarstår det faktum att hans samhällskritik och bedömande av den allt ifrån början olycksaliga Tredje Republiken är det som blivit minst förlegat i hans litterära produktion. De flesta av de pilar han i *L'Histoire contemporaine*, *L'Île des Pingouins*, *La chute des anges*, m. fl. riktade mot den politiska egoismen, korrruptionen och kortsyntheten träffade oftast prick. Tiden och två världskrig ha endast givit en djupare, och vid sekelskiftet ännu oanad, tragisk innebörd åt hans synpunkter.

Att Frances känslor i Dreyfusprocessen voro uppriktiga har däremot aldrig blivit satt i fråga. »L'Affaire», som den ofta kallades helt kort, tog sin början för jämt ett halvt sekel sedan. Den sådde splittring och osämja i alla franska kretsar och skulle få ödesdigra följder för mångt och mycket i franskt samhällsliv. Jordmånen för ett ställningstagande för eller emot den vid generalstaben för högförräderi anklagade judiske kaptenen Albert Dreyfus var synnerligen väl förberedd. Redan 1886 gav den konservativa journalisten Edouard Drumont ut en pamflett, *La France juive* som väckte judefrågan till liv i Frankrike. Men i *L'Affaire* stod icke striden blott mellan antisemiter och judar; det gällde ett ställningstagande i de mest djupgående principfrågor och Frankrikes intellektuella voro icke de minst engagerade. »L'Affaire Dreyfus», skriver Albert Thibaudet (*Historie de la littérature française de 1789 à nos jours*), »var icke endast en intellektuell angelägenhet, utan den var de intellektuellas angelägenhet. Den tvingade tanken att taga ställning till det ena eller det andra av de värden som redan gjort denna generation (1885) till sitt slagfält: endera den pragmatiska, känslö- och intressebetonade sanningen med krav på lojalitet, som förhärskar inom alla religiösa, nationalistiska och sociala trosformer, eller den opersonliga sanningen, grundad på objektiv forskning, den med vilken vetenskapsmän, lärare och ämbetsmän äro förtrogna.» Kvinnorna och salongerna kom att spela en icke så obetydlig roll i denna strid. Kring Madame de Caillavet (som var född Lippmann) samlade sig de intellektuella dreyfusanhängarna med Anatole France i förgrunden, medan Madame de Loyne's salong blev samlingsplats

för det motsatta partiet med Jules Lemaître och François Coppée som framstående talesmän. Striden som skilde så många vänner, ja, nära anförvanter åt, sammanförde även ibland gamla fiender. Sålunda försonade sig France med författaren till *J'accuse*, trots att han tidigare i en recension i *Le Temps* fullständigt nedgjort samme författare då denne gav ut sin bonderoman *La Terre*. Man skulle glömma det gamla grollet så väl att France 1902 utsågs att hålla griftetalet över Zola!

Med Dreyfus' frikännande och upprättelse lade sig den värsta stormen och France kom stark ur striden. Till slutet av hans liv skulle icke blott Frankrike utan hela Europa med intresse följa hans politiska utveckling åt vänster. Åt sin av Jaurès starkt påverkade socialistiska åskådning gav han uttryck i några små berättelser, av vilka *Crainquebille* (1901), där France brännmärker den slentrianmässiga rättskipningen, som tar mera sikte på domarnas värdighet än på rättvisan själv, torde vara den mest kända.

Mot slutet av sitt liv ansågs France för så »röd», att Vandérem, i *La Revue de France*, låter påskina, att skulle hans begravning ha varit i enlighet med hans föregivna politiska åsikter, så skulle hans likkista varit höljd i Moskvas med hammare och skära prydda fana. Så mycket mer häpnadsväckande kan det förefalla, att det i Frankrike efter katastrofen 1941 funnits personer, som velat helt borttolka det radikala i hans politiska åskådning. Av Charles Maurras, i hans senaste bok *De la Colère à la Justice* (Genève, 1942) får man veta, att bröderna Tharaud under kriget läst om Frances *L'Orme du Mail* (första volymen av *L'Histoire contemporaine*) och i Figaros litterära bilaga påpekat dess aktualitet. Här föreligger, anser författarbröderna, en historik av de olyckor, som störtat Tredje Republiken. Dock, enligt deras mening (vilken för övrigt Maurras tycks dela) är Frances *alter ego* i romanen icke den frisinnade M. Bergeret, utan den rättrogne, konservativa abbé Lantaigne! En tolkning, som Anatole France säkert skulle ha varit den första att milt ironiskt le åt. Den kommer som ett belägg för dessa två citat, hämtade ur hans filosofiska breviarium, *Le Jardin d'Epicure*: »När man läser en bok läser man den som man vill, eller snarare man läser av den eller i den det man vill läsa» och: »det finns icke på litteraturens område en enda uppfattning som man inte skulle kunna bekämpa med den motsatta uppfattningen».